

Comparative Hungarian Cultural Studies, szerk. Steven Tötösy de Zepetnek, Louise O. Vasvári*

2011-ben jelent meg a Purdue University Press gondozásában ez a rendkívül ígéretes kötet, amely arra vállalkozik, hogy képet adjon a magyar összehasonlító kultúratudományról. Természetéből adódóan heterogén könyvről van szó: szerzői rengeteg különféle témát érintenek, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak a magyar kultúrához, így megfér egymás mellett Rippl-Rónai József, Polcz Alaine, Márai Sándor, a *Gyözi Show*, *A bazi nagy roma lagzi*, a 2006-os budapesti tehénparádé, és így tovább. Ebből a szempontból valóban ízig-vérig kultúratudományi munka a kötet, mégpedig abban az értelemben, ahogyan a birminghami „cultural studies” alapítói, Stuart Hall, Richard Hoggart és Raymond Williams használják ezt a szót: tudatosan megkérdőjelezi az elit kultúra és a populáris kultúra szembeállítását, tisztában van a kultúra (és a tudomány) ideologikus természetével, és teret biztosít a kisebbségi beszédmódok számára. Másrészt azonban az elméleti bevezető nem egészen azokat a célokat tűzi ki a magyar irodalomtudomány elé, amelyek az ötvenes években létrejött birminghami iskola céljai voltak: bár az világos, hogy mindkét esetben a pozitívizmus kritikája a kiindulópont, míg Hall igen nagy hangsúlyt fektet az interpelláció kérdéskörére (vagyis annak a vizsgálatára, hogy a különféle kulturális beszédmódok hogyan szólítják meg az e diskurzusoknak alávetett szubjektumot), a kötet szerkesztői nemigen fordítanak figyelmet a szubjektivitás mibenlétének elméleti kérdéseire. Paradox módon, hiszen céljuk éppen az összehasonlítás és a dialógus, Hall teóriájánál jóval homogénebb, olykor didaktikusnak is nevezhető alapelveket körvonalaznak a kötetben.

Mielőtt részletesebben kifejtem, hogy milyen nézőpontot választanak a szerkesztők, nézzük meg közelebbről, hogy hogyan is épül fel a kötet. Összesen huszonhat tanulmányt tartalmaz, és egy rendkívül hasznos bibliográfiát, melyet Louise O. Vasvári, Steve Tötösy de Zepetnek és Carlo Salzani állítottak össze. Igen örvendetes, hogy ilyen sok írás jelent meg a magyar kultúráról angol nyelven, és az is, hogy semmilyen előismeret nem szükséges ahhoz, hogy a külföldi olvasó élvezni tudja ezeket. Szerfelett változatos témákat ölelnek fel a tanulmányok: Kiséry András például Thienemann Tivadar 1931-ben megjelent *Irodalomtörténeti alapfogalmak* című könyvéről és Hajnal István történelmi munkásságáról ír, és amellet érvel, hogy ha Thienemann magyar nyelvű könyve angolul jelent volna meg, ma az összehasonlító irodalomtudo-

* A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.2/B -10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

mány alapító atyjaként emlegetnénk a szerzőt. Vasvári Polcz Alaine *Asszony a fronton* című könyvét elemzi; a széttöredezett női test narratívájaként olvassa a regényt, amely véleménye szerint nemigen tekinthető feminista önéletírásnak (*life writing*), mivel kizárólag a női test kiszolgáltatottságáról beszél, nem nyit teret a valódi cselekvés, vagyis az ágencia számára. Szintén a női testről ír Barát Erzsébet és Katalin Medvedev: Barát a 2002-es magyarországi választások két félmeztelen nőt ábrázoló „leszbi-kus” plakátját és Hillary Clinton 2002-es „nőietlen” fotóinak a fogadtatását taglalja, míg Medvedev tanulmánya az ötvenes évek öltözködési szokásaiba nyújt betekintést.

Rendkívül népszerű téma a századfordulós Magyarország is. Federmyer Éva a társadalmi nem, a nemzet és a faj szempontjából mutatja be az 1896-os millenniumi ünnepeket, különös figyelmet szentelve az előadások (inter)kulturális kontextusának, valamint a színpadon testet öltő, fogyasztható, felfogható lényvé váló „Másiknak.” Szintén a századforduló kulturális térképét vázolja fel Megan Brandow-Faller, aki szerint Lechner Ödön építészete, Rippl-Rónai festészete és Zsolnay kerámiái annak a magyarosításnak a részét képezték, amelynek célja egy öntudatos, nemzeti én létrehozása volt. Borgos Anna pedig Vay Sándor/Sarolta esetét tárgyalja: a nőnek született, de férfiként nevelt dzsentri olvasatában nem válik a tudatos feminista előfutárává, esete Borgos szerint sokkal inkább a századforduló sztereotipikus viselkedési normáiról árulkodik.

Sok szerző foglalkozik magyarországi kisebbségekkel, elhallgattatott, vagy a hegemon kulturális médiumokban megtévesztően reprezentált csoportokkal is: a társadalmi nem témakörében írott tanulmányok mellett számos cikket találunk a zsidóság és a cigányság helyzetéről, történelméről és kultúrájáról. Törösy de Zepetnek például a rendszerváltás utáni Magyarországról, Kertész Imre Nobel-díjának a fogadtatásáról, valamint a magyarországi szélsőjobboldali szervezetekről ír, hangsúlyozva a kulturális dialógus fontosságát. Vincze Kata Zsófia a '89 utáni zsidó reneszánszt tárgyalja, Ilana Rosen a közép-európai ruszin zsidó közösségek elbeszélte történelmét, Ivan Sanders pedig a bécsi és a budapesti operett zsidó kultúrából merített elemeit veszi számba. Számos kritikus foglalkozik zsidó származású művészekkel, mint például Catherine Portuges, aki Michael Curtiz (Mihály Kaminer) filmrendezői pályáját mutatja be, vagy David Mandler, aki Vámbéry Ármin utazásait, melyeket véleménye szerint éppen származásából kifolyólag írt le Vámbéry érzékenyen, mindig mély empátiát tanúsítva a keleti népek iránt. Debra Pfister az ugyancsak zsidó származású Ámos Imre művészetéről ír a magyar modernizmus tükrében, Kürti László tanulmánya pedig a cigányság '89 utáni helyzetéről ad képet: a *Győzike Show* és a *Bazi nagy roma lagzi* kulturális hatását elemzi, és arra hívja fel a figyelmet, hogy ezek a programok táptalajt biztosítanak a nacionalista érzelmeknek, valamint a romák helyzetéről is fals képet adnak.

Igen változatos a tanulmányok módszertana: van közöttük klasszikus hatástörténeti elemzés, elméleti írás, akadnak szociológiai, szociolingvisztikai háttérű szövegek, és így tovább. Steven Jobbitt például Fodor Ferenc *A magyar lét földrajza* című könyvéről ír, amelynek spirituális, teljességcentrikus megközelítését véleménye szerint megkérdőjelezi Fodornak az a belátása, hogy a nemzet konstruált, önkényes entitás. Peter Sherwood Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnek* című regényének német és

angol fordítását veti össze az eredeti szöveggel, arra keresve választ, hogy miért jobb a fordítás, mint Márai modoros írása. A szociolingvisztikai indíttatású tanulmányok kurióznak is nevezhető témákat vetnek fel: Schleicher Nóra a női főnökök beszédmódját elemzi, míg Sólyom Erika a tegezés szerepének újragondolásáról ír a '89 utáni magyar társadalomban. Az irodalomelméleti szövegek közül Horváth Györgyi és Tőket Lilla tanulmányait emelném ki: Horváth a marxizmus hagyatékát térképezi fel a magyar irodalmi életben, amely szerinte a mai napig táplálja a külföldi (marxista gyökerű) elméletektől való idegenkedést, Tőke pedig a magyar abszurd különös karakterét mutatja be: olvasatában az abszurd nem realizmusellenes irányzat, hanem a második világháború utáni magyar világ mimetikus kifejezőeszköze. A kortárs Magyarországgal foglalkozó fejezete kiválóan reflektál a kultúratudomány interdiszciplináris, a magas kultúrát és a populáris kultúrát egyaránt felölelő alapelveire: az 1956-os forradalom ötvenéves évfordulójának emlékünnepeitől kezdve (John Joseph Cash) Krasznahorkai és Antal Nimród műveinek „nekropolitikai” (Mbembe) értelmezésén keresztül (Ryan Michael Kehoe) Budapest és Prága logóinak az elemzéséig (Agata Anna Lisiak) szinte bármilyen téma helyet kap itt. Ebben a fejezetben olvasható a 2006-os tehénarádét tárgyaló tanulmány is, melynek szerzőpárosa (Császi Lajos és Mary Gluck) szerint az esemény a budapesti kozmopolita kulturális kompetencia megnyilvánulásaként olvasható.

Talán ebből a rövid áttekintésből is látszik, mennyire heterogén a kötet, és ez sajnos nemcsak a választott témákra igaz, hanem olykor a tanulmányok színvonalára is. Bár számos kiváló, elméletileg megalapozott írás található a gyűjteményben (például Kiséry András és Barát Erzsébet munkája), az is előfordul, hogy szinte teljesen hiányzik az elméleti keret. Kevés szerző reflektál arra, hogy mit ért összehasonlító kultúratudomány alatt, és a szerkesztők megközelítése is felvet néhány kérdést. Vasvári és Tötösy de Zepetnek szerint ugyanis a magyar összehasonlító kultúratudomány elsődleges célja az lenne, hogy a közép-európai irodalom és kultúra keretébe helyezze a hungarológiát: ez a keret segítene abban, hogy nyitottabb, elfogadóbb, kulturális dialóguson alapuló tudományt hozzunk létre, amely nem zárkózik be a nemzet határai közé, és nem tartja önmagát „jobbna” más nemzetek irodalmánál. Mindez persze igaz, és öröndetes is lenne, ha minél több összehasonlító elemzés születne, azonban kérdés, hogy ez a komparatívként értelmezett angolszász modell a legalkalmasabb-e arra, hogy megújítsuk a magyar irodalomkritikát. Arról nem is beszélve, hogy néhány kritikus szerint a kultúratudomány korántsem bizonyult olyan innovatív diszciplínának, mint azt a Stuart Hall által szerkesztett 1978-as *Policing the Crisis* című kötet ígérte. Michael Bérubé például így nyilatkozik: „a kultúratudományok terminus most mindent jelent és semmit sem jelent; általában a kultúrakritikával mosódik össze, és egy vidám »a pop kultúra jó dolog!« megközelítéssel. Bárki, aki *A nagy Ő-ről* (*The Bachelor*) vagy az *Amerikai bálványról* (*The American Idol*) ír, úgy gondolja, hogy kultúratudományt »csinál« [...] Stuart Hall [...], a kultúratudomány egyik legmeghatározóbb alakja, elcsigázottan reagált erre a fejleményre, válasza magáért beszél: »tényleg nem vagyok képes elolvasni még egy kultúratudományi elemzést Madonnáról vagy

A maffiózókról (*The Sopranos*).»¹ Hall rendkívül veszélyesnek nevezi a kultúratudományok felhígulását,² és azt az elméleti gördülékenységet, amely az utóbbi évtizedekben megjelent írásokat jellemzi, és amely sokszor iskolája alapelveinek mond ellent.

Szerinte ugyanis a kultúratudományt művelő kritikus a kimozdítottság talaján dolgozik: „ha kultúrával foglalkozol [...] fel kell ismerned, hogy mindig a kimozdítottság (*displacement*) területén fogsz dolgozni. Van valami decentralizált a kultúra médiumában, a nyelvben, a textualitásban és a jelentésben, amely mindig kicsúszik, mindig ellenáll annak, hogy azonnal és közvetlenül más struktúrákhoz kösd”.³ Vagyis Hall értelmezése szerint a kultúratudomány nyelve korántsem olyan magabiztos, mint ahogyan azt e kötet szerkesztői használják; távolról sem szándékozik egy domináns ideológiai paradigma segítségével olvasni marginalizált rétegek és népcsoportok kultúráját, vagyis nem didaktikus az az ideológiai pozíció, amely felől közelít, és célja biztosan nem az „elmaradott” kultúrák átformálása e paradigma alapelvei szerint.⁴ Kicsit ironikus ez, persze, hiszen Vasvári és Tötösy de Zepetnek elméletének a lényege éppen a dialógus, az empátia és más kultúrák iránti nyitottság, de lehet-e dialógust kezdeményezni úgy, hogy rögzítjük az ideális modellt? A domináns paradigma alkalmazása helyett az lenne a cél, amiről Barát Erzsébet is ír, vagyis hogy az összehasonlítás ne jelölje meg a kiindulási pontot, ne tegye ideállissá azt a szociokulturális teret, amelyet fejlettebbnek tekint, hanem az e terek keresztmetszetében elhelyezkedő szubjektivitásokat vizsgálja. Ez a dialógus hozhat létre ugyanis olyan tudásformákat, amelyek segítségével nemcsak „felzárkóztathatunk” egy adott réteget, vagy térséget, hanem amelyek e térség beszédmódjára, a domináns modellt megkérdőjelezni is képes törvényszerűségeire is reflektálnak.

(*Purdue UP, West Lafayette Indiana, 2011.*)

¹ Michael BÉRUBÉ, *What's the Matter with Cultural Studies?*, *The Chronicle Review*, 2009. szeptember 14., <http://chronicle.com/article/Whats-the-Matter-With/48334/>

² Stuart HALL, *Critical Dialogues in Cultural Studies*, szerk. David MORLEY – Kuan-Hsing CHEN, Routledge, London, 1996, 273.

³ Uo., 271.

⁴ Mint ahogy Vasvári egy közelmúltban megjelent interjúban nyilatkozta: „Összehasonlítás nélkül nem megy. Ha a tudomány egyetlen nyelvvel, egyetlen irodalommal foglalkozik, abból csak nacionalizmus lehet. Látjuk az egyre-másra megjelenő cikkeket, hogy a mi magyar nyelvünk mennyire különleges, mi mindent tud kifejezni. De hát honnét tudja ezt valaki, aki egy nyelvű? [...] Az egyfókuszú kutatásból csak az jöhet ki, hogy a mi kultúránk vagy a mi irodalmunk jobb. Mindent össze kell hasonlítani kulturális szempontból, nyelvi szempontból valami mással.” KÁDÁR Judit, *Mindent össze kell hasonlítani. [Beszélgetés Louise O. Vasvárral.]* A vörös postakocsi, 2012. június 8., <http://www.avorospostakocsi.hu/2012/06/08/%E2%80%9Emindent-ossze-kell-hasonlítani/>